

О.В. Максимов
аспірант кафедри історії України
Житомирського державного
університету ім. Івана Франка

Особливості призначення євреїв присяжними засідателями окружних судів Правобережної України в умовах судової реформи 1864р.

Реформаційні процеси 60-70-х рр. ХІХ ст. в Російській імперії були покликані внести зміни в суспільно-політичне життя держави, лібералізувати його, адже реально виникала загроза стабільності існуючого режиму. Ліберальні реформи другої половини ХІХ ст. мали на меті розв'язати ряд проблем в різних сферах життя: економічній, військовій, судовій, освітній та інших. Ці перетворення з одного боку мали значну підтримку в суспільстві, але з іншого наражалися на супротив з боку консервативних кіл держави.

Очевидною стала необхідність ефективного управління окраїнами імперії. Самодержавству потрібна була опора для проведення реформ на місцях, але таку опору влада мала не у всіх регіонах держави. У випадку з Правобережною Україною імперський уряд не міг покладатися на місцеве дворянство, адже його склад ще з кінця ХVІІІ ст. не зазнав суттєвих змін, більшість в краї становили поляки. Влада як не намагалася зменшити вплив польської шляхти зробити їй цього так і не вдалося. До того ж лише налаштувала поляків проти себе, що вилилося в повстання 1830-1831 рр. та 1863 р. Тому першочерговим завданням самодержавства на Правобережжі було зменшення суспільної ваги польського елемента. Основними засобами була заборона придбання нових земель, а також обмеження права успадкування для осіб польського походження. Зрозуміло, що за такого перебігу подій реформаційні процеси на Правобережжі затягнулися на кілька десятиліть. В першу чергу це стосується судової та земської реформи, які були проведені в західному краї відповідно в 1880 р. та 1911 р.

Ще однією багаточисленною силою, що не могла залишатися осторонь реформаційних процесів на Правобережжі були євреї. Але влада як і у випадку з поляками зробила усе від неї залежне, щоб на практиці це так і сталося. Ставлення чиновників до служби євреїв чи то в державних, чи в громадських органах було чітко висловлене в 1884 р. в пояснювальній записці волинського губернатора до державної ради. В цьому документі чиновник наголошує на тому, що служба в суді чи в адміністрації була б для євреїв бажаною, але знаходячись в вищих урядових установах, вони можуть мати серйозний вплив на вирішення справ в судових, адміністративних, законодавчих установах, адже євреї не втрачають почуття солідарності з рештою одновірців і це може призвести до того, що в недалекому майбутньому вони витіснять той елемент на, який уряд може покластися [1]. Але відсторонити євреїв повністю від участі в громадському житті краю владі не вдалося, як би там не було, але самодержавство мало рахуватися з євреями особливо на Правобережжі, адже тут вони, особливо в містах склали більшість і тому ігнорування даного факту могло негативно відобразитися на становищі і так неспокійного краю. Тому указом від 30 червня 1839 р. уряд надав можливість євреям обиратися до державних органів (дум, магістратів, ратуш), але також чітко визначив перелік посад на які їм призначатися було заборонено: засідателі палат, повітових та совісних судів, міські голови, ратмани міських поліцій та члени словесних судів та інші посади, які в містах надані виключно християнам [2].

Початок правління імператора Олександра II позначився певним покращенням становища євреїв. Так особи, що мали вищу освіту отримали право на державну службу. Указ Миколи I про заборону обіймати державні посади євреям втрачав свою чинність. За законом від 27 листопада 1861 р. на службу дозволялося приймати тільки тих євреїв, які мали ступінь не нижче кандидата університету чи доктора медицини. Закон від 1 квітня 1862 р. розповсюджував право на службу і на тих євреїв, що мали ступінь не нижче дійсного студента. В 1865 – 1867 рр. це право було розповсюджене і на

лікарів, які навіть не мали звання доктора медицини (виключення складала Петербург та Москва) [3].

Впровадження судових статутів 1864 р. на Правобережжі, що розпочалося в 1871 р. введенням мирового суду і закінчилося в 1880 р., коли набрали чинності решта судових інститутів передбачених судовою реформою в значній мірі євреїв не торкнулося. Єдиним інститутом де вони могли брати участь був суд з присяжними засідателями. Присяжні засідателі за судовою реформою 1864 р. мали б обиратися повітовими земськими зібраннями. Але з огляду на те, що на Правобережжі не була проведена земська реформа, адже саме вона мала б регулювати процедуру формування земських зібрань, то відповідно і не діяло земське самоврядування. За таких умов російським урядом було внесено зміни до законодавства. Відповідно до закону від 19 липня 1877 р. списки присяжних засідателів формувалися особливими тимчасовими комісіями, склад яких був сталим. До їх складу входили: голова – повітовий маршалок, всі місцеві мирові судді, мирові посередники, повітовий справник, поліцеймейстер, якщо були. Списки присяжних засідателів передавалися повітовими комісіями до особливих губернських комісій, які склалися з головуючого – губернатора, губернського маршала, голів місцевого окружного суду та з'їзду мирових судів та прокурору окружного суду. Губернська комісія без зазначення причин могла виключити із загальних списків присяжних засідателів осіб, яких вона не могла допустити до виконання обов'язків. Постанови комісій з цього приводу приймалися більшістю голосів і оскарженню не підлягали [4].

До загальних списків вносилися наступні категорії громадян: почесні мирові судді, державні цивільні службовці. Виключення складала судові чиновники, дільничні мирові судді, судові пристави, нотаріуси, прокурори, віце-губернатор, чиновники за родом занять пов'язані з казначействами, а також чиновники поліції. Також дозволялося вносити в загальний список осіб, які перебували на місцевій службі за результатами виборів дворянських або міських товариств, крім міських голів, селяни обрані черговими суддями

волосних судів, або ті, які не менше трьох років займали посади волосних старшин, голів, сільських старост та інші. Решта осіб, які володіли землею (не менше 100 десятин) або іншим не рухомим майном ціною в столицях не менше 2 тисяч рублів, в губернських містах не менше тисячі, в решті міст не менше як 500 або отримували прибуток від свого капіталу, заняття, ремесла чи промислу в столицях не менше 500 рублів, в інших містах не менше 200 рублів на рік. В 1873 році до переліку осіб, які можуть бути внесені до загальних списків присяжних засідателів було внесено осіб, які отримують пенсію в розмірі 200 рублів [5].

Крім загальних списків присяжних засідателів особливими тимчасовими комісіям складалися чергові, запасні та четвертні списки присяжних засідателів. Складанням цих списків займалися теж вже зазначені тимчасові комісії під головуванням повітового маршала та за участю одного з мирових судів повітового міста. До чергових списків вносилися особи із загальних списків, і тільки ті, які протягом наступного року мали б брати участь в засіданнях суддів. Вибір таких осіб із загального списку тимчасова комісія робить на власний розсуд, чи відповідає особа зазначеним вимогам до присяжного засідателя, чи здібна за своїми моральними якостями та іншими причинами відомим комісіям, виконувати обов'язки присяжного засідателя. Скарги на постанови комісій стосовно визначення чергових списків не приймалися [6].

Кількість осіб внесених до чергового списку присяжних засідателів по повітам з населенням більше 100 тисяч жителів становить – 400 осіб, менше 100 тисяч – 200 осіб. Число присяжних засідателів внесених до загального списку по Житомирському окружному суду в кожному повіті становило 400 осіб.

Одночасно із складанням чергових списків, тимчасова комісія формує список запасних засідателів. До цього списку вносилися особи, які проживали в тих містах, де в певні строки (визначених окружним судом) проходять засідання суду за участю присяжних засідателів. Мається на увазі

виїзні засідання окружних судів, так як засідання не завжди проходили в губернському місті, тобто місці постійного перебування суду. Кількість запасних присяжних засідателів становила 60 осіб [7].

Остаточні списки присяжних засідателів передавалися тимчасовими комісіями до 1 жовтня губернатору, який їх перевіряв на предмет дотримання всіх вимог законодавства і виключав зі списку осіб, які не правильно туди були внесені із зазначенням навпроти кожного причину його виключення. До 1 листопада списки поверталися до тимчасових комісій. Списки присяжних засідателів публікувалися в місцевих газетах [8].

Окремим пунктом даного законодавчого акту визначалася процедура формування списків присяжних засідателів від євреїв. При складанні чергових, запасних та четвертних списків присяжних засідателів кількість євреїв, які вносилися до них, відповідала відсотковому співвідношенню їх загальної кількості в кожному повіті до чисельності всього населення повіту. Дане правило діяло і під час призначення з чергових списків 30 засідателів і 6 запасних на весь період засідань. За цим слідувало наступне: «якщо під час жеребкування число євреїв перевищило б визначену для них кількість в повіті, до списку вносилися лише імена перших, які витягнуті були до поповнення визначеної пропорції; інші місця серед присяжних засідателів розподілялися шляхом жеребкування між особами християнських та інших віросповідань»[9]. Дана норма вводилася в західному краї так як імперська влада побоювалася впливу євреїв серед присяжних засідателів, тому після оприлюднення указу від 19 липня 1877 р. міністр юстиції Д. М. Набоков в своєму дорученні губернаторам Київської, Подільської, Волинської губерній повідомляв, що повітовим комісіям, які мали складати списки присяжних засідателів, повинна бути надана інформація стосовно кількості євреїв, які відповідно до процентного співвідношення їх до загального населення, мають вноситися в кожному повіті до чергових, запасних, четвертних списків [10]. Такі обмеження мало під собою основу, так як за «Відомостями про кількість населення в губерніях Південно-Західного краю по повітам та про

кількість євреїв, що мешкають в кожному повіті» впливало, що кількість євреїв в цілому в Київській губернії становила 13,1%, в Подільській – 12,5%, в Волинській – 13,5%. Відповідно в повітах Київської губернії їх було 9,8%, в Подільській – 10,2% , в Волинській – 10,3%. Тоді як в містах Київської губернії – 37,3%, в Подільської – 43,8%, Волинської – 54,7% [11]. Зрозуміло, що влада всій цій масі право бути присяжними засідателями надати не могла. Тому й було введено обмеження, яке й визначало кількість присяжних засідателів від євреїв. (див. табл.)

Таблиця 1.

**Кількість присяжних засідателів від євреїв в Житомирському
окружному суді.**

Повіти	Чергові списки		Запасні списки		Четвертні списки			
	Євреї	Решта	Євреї	Решта	Євреї	Решта	Євреї	Решта
Житомирський	74	326	11	49	18	3	82	12
Заславський	55	345	8	52	14	2	86	13
Новоград-Волинський	61	339	9	51	15	2	85	13
Овруцький	45	355	7	53	11	2	89	13
Острозький	42	358	6	54	10	2	90	13
Старокостянтинівський	68	332	10	50	17	3	83	12

На час відкриття окружних судів на Правобережжі в червні 1880 р. саме така кількість присяжних засідателів від євреїв була визначена.

Сподіватися на більше в світлі подальших подій в Російській губернії євреям було марно. Вбивство імператора Олександра I не дало їм можливості сподіватися на лібералізацію з боку влади. Більше того законом від 3 травня 1882 р. євреям заборонялося селитися поза межами міст та містечок, орендувати та купувати нерухомість в сільській місцевості, торгувати в неділю та під час християнських свят. Зазначені пункти приймалися лише в губерніях постійної осілості євреїв, тобто і на Правобережжі в тому числі [12]. За такого перебігу подій євреям марно було розраховувати і на покращення їхнього становища як присяжних засідателів окружних судів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що російська влада в євреях як і в

поляках Правобережної України вбачала небезпеку існування самодержавного режиму, тому й законодавчі зміни в першу чергу стосувалися погіршення, а не покращення їхнього становища в краї. Влада все робила від неї залежне, щоб нівелювати вплив єврейства на життя Правобережжя. І навіть в питанні про призначення присяжних засідателів, порушуючи всі закони логіки обмежувала права євреїв на участь в судовій системі краю, але не дивлячись ні на які підступні дії самодержавства як поляки так і євреї залишалися на Правобережжі досить впливовою силою, з якою владі слід було рахуватися.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУК). Ф. 442, оп. 534, спр. 282, арк. 290.
2. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – 2-е собр., – СПб. 1839. – Т. 14, - № 12486. – С. 594 – 595.
3. Ведерников В. Еврейский вопрос в политике самодержавия [Електронний ресурс] / В. Ведерников // Корни – 1997. - №7-8. – С. 8-23. – Режим доступу до журн. : <http://www.ijc.ru/istoki25.html>
4. ПСЗ – СПб., 2-е собр., 1879. – Т. 52, отд. 2. - № 57589. – С. 43
5. ПСЗ – СПб., 2-е собр., 1867. – Т. 39, отд. 2. - № 41475. – С. 186-187.
6. Там само. – С. 188.
7. Там само. – С. 188-189.
8. Сборник узаконений и решений Сената 1865 – 1880 гг. по введению судебной реформы в Западном крае. – Житомир: Волинская губернская типография, 1880. – С. 3-4.
9. Там само. – С. 5-6.
10. ЦДІАУК. – Ф. 442, оп.517, спр.329, арк. 1 – 2 .
11. Там само. – Арк. 4 – 5.
12. ПСЗ – СПб., 3-е собр., 1882. – Т. 2, - № 834. – С. 181.